

ZIBOLEN ENDRE
PESTALOZZI IPARI PEDAGÓGIÁJA

A neuhofi korszak mérlege

A *Lénárd és Gertrud* második kiadásával fontos szakasz zárult le Pestalozzi gazdaságpedagógiai nézeteinek fejlődésében.¹

A Neuhofban eltöltött évtizedeket azzal jellemezhetjük, hogy pedagógiai erőfeszítéseinek közvetlen kiváltója az *anyaghiány* volt. A szegényeken — mindenekelőtt a nincstelen falusi szegény népen — akart segíteni a nevelés eszközeivel, s ha nevelési eszményét kezdettől fogva magasra tűzte is, nem ennek a célnak az elérése volt tevékenységének elsődleges mozgatója, hanem a bajok elhárítása.

A másik jellemző mozzanatot abban ragadhatjuk meg, hogy ezt az időszakot nem a módszer kutatása, a megoldás mikéntjének keresése jellemzi elsősorban, hanem a *nevelés tartalmi problémái*. Még a közvetlenül a gyakorlatból fakadó és arra vonatkoztatott szegényintézeti beszámolóknak és felhívásoknak is elsősorban az domborodik ki, *amit* el akar érni és nem a gyakorlati megoldás *hogyanja*.² Ebből a szempontból társadalmi-pedagógiai következtetései főként két alapelvben foglalhatók össze: 1. „A mesterségesebb kenyérkereset az emberiség magasabb kultúráját követeli meg.”³ 2. A gyári dolgozó „a gyári kereset révén az élet javaival való élésben teljesen az iparos és a közönséges polgár állapotába lép”,⁴ ezért más, igényesebb nevelésre van szüksége, mint a parasztnak.

Pestalozzi ekkori társadalomszemléletének megfelelően ezt a nevelést a magasabb rendeknek, a papoknak és a világi kormánynak kell biztosítania. „Az embernek megnövekedett élvezeteinek [magasabb életszínvonalának] mértéke szerint több nevelésre, műveltségre és vezetésre van szüksége, mint korábbi helyzetében, a felsőbb rendeknek ebben a helyzetben végtelenül több gondot és figyelmet kell irányítására fordítaniuk, mint amennyire egyszerűbb élvezetek mellett részükről szüksége volt.”⁵

¹ A regény második kiadása megjelenésének éve: 1790—1792. — A dolgozat tárgyával összefüggésben l. ZIBOLEN ENDRE: A bonnali iskola. A *Lénárd és Gertrud* megjelenésének 180. évfordulójára. (*Az Országos Pedagógiai Könyvtár évkönyve*. 1960. Bp. 1961.) 132—147. l.

² L. ZIBOLEN ENDRE: A neuhofi kísérlet. (*Tanulmányok a neveléstudomány köréből*. Bp. 1958.) 351. sköv. lk.

³ PESTALOZZI: *Sämtliche Werke*. Kiad. A. BUCHENAU, ED. SPRINGER, H. STETT-BAACHER. Berlin, 1927 — (a következőkben: Krit. kiad.) VIII. köt. 53. l.

⁴ Krit. kiad. VIII. köt. 206. l.

⁵ Krit. kiad. VIII. köt. 196. l.

A gazdasági tájékozódású népnevelésnek — ehhez *Pestalozzi* kezdettől fogva következetesen ragaszkodott — az ipar, a házi és a mezei gazdaság egyesítését kell szolgálnia. „Mindhárom ágazatnak: a házi, a mezei gazdaságnak és az iparnak összekapcsolása a szegények hivatásra nevelésében annál is fontosabb, mert ha őt e szakoknak csak egyikére képezik ki, a másik két területen való ismeretei és gyakorlata hiányában rendszerint annak a szaknak az előnyeit is elveszti, amelyben valóban van gyakorlata és képzettsége.”⁶ Hallgatólagosan már ebben a megállapításban is benne rejlik, de nem egyszer külön is hangsúlyozza, hogy e sokoldalúság nélkül egy-egy kereseti ág válsága esetén a nevelés nem biztosítja a másra való áttérés lehetőségét, és így nem nyújt többé menekülést a nyomorúságból.

Gazdaságpedagógiai céljainak megvalósítására „szegényintézetek” felállítását sürgeti.⁷ Elképzelései mögött világosan felismerhetjük a neuhofi szegényintézet, illetve a bonnali iskola képét. Ezeknek az intézeteknek első-sorban arra kell szolgálniuk, hogy a szegényt önségélyre neveljék, de — továbbfejlesztve a már a *Lénárd és Gertrudban* jelentkező szempontot — arra is, hogy a fejlettebb ipart az országba bevigyék. *Pestalozzi* tehát nem csupán munkára nevelő intézményeket akar létrehozni, hanem egyúttal az ipar „melegágyait”.

Minden szegényintézet számára a helyi viszonyokhoz alkalmazott tankönyvet kíván, „amely a házi- és mezőgazdaságnak, valamint az iparnak alapelveit, úgy ahogyan a kenyérkereset e három ágának üzése szegények számára lehetséges és célszerű, kellőképpen megvilágítja”.⁸ Az efféle könyv koncepciója teljesen megfelelt a XVIII. századi német felvilágosodás pedagógiai gyakorlatának. Hasonló célkitűzések szolgálatában állottak *Rochow* olvasókönyvei. Inkább szépirodalmi formában, de azonos eszményeket propagáltak *Salzmann* elbeszélései is. *Pestalozzi* a tervezett könyvet sosem alkotta meg. Elgondolását azonban ismerjük. Így felvázolja tervét a *Zinzendorf* grófhhoz intézett emlékiratában is.⁹ E szerint a könyvnek a szegények lelki világához szabottnak kell lennie, és meg kell világítania, milyen előnyt jelent a szegénységéből fakadó készletés a nagyobb gyakorlat és nagyobb küzdőképesség következtében, ellentétben az anyagi jóléttel, amely csupán az elindulást könnyíti meg. A helyi körülményekhez szabott módon meg kell világítania a három gazdasági ágazat összekapcsolásának lehetőségét. Konkrét példákön, elbeszélések tükrében kell megmutatnia olyan emberek felemelkedését, akik éppen a mezőgazdaság, ipar és házi gazdaság egyesítése révén szűkös viszonyokból jóléthez jutottak.

Pestalozzi gazdaságpedagógiája a neuhofi korszakban teljességgel az adott rendi viszonyok talaján áll. Szűkebb hazájának, a nagy kereskedelmi múlttal rendelkező és ebben az időben erősen iparosodó Zürichnek — de talán még inkább Bernnek — példáján tájékozódva azonban merkantilista eszmék jegyében igyekszik a jelentkező társadalmi problémák pedagógiai megoldását megtalálni. Jellemző ebből a szempontból, hogy nagy jelentőséget tulajdonít a pénz helyes felhasználására való népnevelésnek. Kijelenti, „hogy a nép csak annyiban tud pénzt keresni, amennyiben ránevelődött és

⁶ PESTALOZZI válogatott művei. Bp. 1959 (a következőkben: Vál. műv.) I. köt. 360. l.

⁷ L. Vázlatos emlékirat a hivatásra nevelésnek a népiskolákkal való összekapcsolásáról. Vál. műv. I. köt. 355. sköv. lk.

⁸ Vál. műv. I. köt. 358. l.

⁹ Vál. műv. I. köt. 358—359. l.

képessé vált a pénz bölcs felhasználására”.¹⁰ Sőt, bizonyos határok között még a nép „költekezését” is előnyösnek tartja: Serkenti a szellemet, fokozza a hajlékonyságot, figyelmet, ügyességet, ami mind nélkülözhetetlen a finomabb kereseti ágak úzésében.

A nevelési rendi bázisa azonban *Pestalozzinál* ebben a korszakban sem jelenti, hogy a népet a külső ráhatás eszközeivel pusztán a feudális társadalom osztályviszonyai között megtartani igyekeznek. Gazdaságpedagógiai terveitől inkább ennek korszerű megújítását, egészségesebb alapokra helyezését reméli, *Zinzendorfnak* is azt igéri, hogy terve a szilárd anyagi helyzetű és szilárd erkölcsi-ségű középrend megerősödését hozza magával, mert biztosítja a társadalmi osztályok között a fejlődéshez szükséges egészséges versenyt.

Pedagógiai koncepciójának rendi jellegéről szólva, ezúttal is hangsúlyoznunk kell, hogy *Pestalozzi* soha, ebben a korszakban sem tartotta a hivatásra és rendi állásra való nevelést megvalósíthatónak az általános embernevelés keretein kívül. Szélesebb körű irodalmi munkásságának kezdetén, az *Egy remete esti órájában* egyszersmindenkorra szóló érvénnyel szögezte le:

„Az emberi természet első erőinek általános kifejlesztése tiszta emberi bölcsességgé, ez a képzés általános célja a legalacsonyabbrendű emberre nézve is. Az ember erejének és bölcsességének gyakorlása, alkalmazása és használata az emberiség különleges helyzeteiben és körülményeiben, ez a hivatásra való és rendi képzés. Ezt mindenkor alá kell rendelni az emberképzés általános céljának.”¹¹

A cél tehát az ember nevelése. *Az út azonban a rendi és hivatásra való nevelésen át vezet idáig.*

A tőkés ipar elterjedése Svájcban

A feudális államszervezet megdöntésével az 1798-ban megalakult Helvét Köztársaság meggyorsította Svájcban a tőkés gazdasági rend kibontakozását. Ezt a korszakot megelőzően nem voltak még az országban korszerű nagyüzemi termelésre berendezett gyárak. Ha tehát *Pestalozzi* már korábban — így a neuhofi évtizedekben készült írásaiban — „gyári” munkáról beszél, elsősorban a falusi bedolgozóra gondol, aki a privilegizált városi polgár számára, a tőle kapott nyersanyagból félkészterményeket (főként fonalat vagy vásznat) készít.

A nagyüzemi termelés társadalmi következményeit személyes tapasztalatokból csak élete alkonyán ismerhette meg, mint ahogy — és ez alapvetően befolyásolta népnevelési elképzeléseit — nem találkozhatott hazájában a kérdés tényleges megoldására történelmileg elhivatott munkásosztállyal sem. Annál meglepőbb, hogy *Pestalozzi* már pályájának első szakaszán világosabban ismerte fel a születőben levő ipari proletariátus ifjúságának számos súlyos problémáját, mint legtöbb kortársa.

Zürich kantonban az első gépi fonoda 1802-ben létesült, és ettől fogva gyors ütemben terjedt a gépi fonás és szövés. Tömegessé ez a folyamat az 1810-es évek második felétől vált, amikor véget érték a napóleoni háborúk és megszűnt a kontinentális zár. *Pestalozzi* eligazodását az ipari fejlődésből adódó pedagógiai kérdések között öregkorában az is segítette, hogy sok mindent tudott az e téren előljáró Anglia viszonyairól, és felismerte az otthoni

¹⁰ Krit. kiad. VIII. köt. 166. l.

¹¹ Vál. műv. I. köt. 101. l.

és az ottani fejlődés lényegi azonosságát. Utolsó nyomtatásban megjelent művében, az 1826. április 26-án tartott nevezetű *Langenthal*i beszédében határozottan jelentette ki: „Magát Angliát, amely pedig ipara révén képes valamennyi földrész legfontosabb pénzügyleteit a maga szigetére vonni, termelőképességének, politikájának és izoláltságának felmérhetetlen pénzbeli eredményei közepette a tulajdon nélkül való emberek számának határtalan növekedése miatt olyan nyilvános veszélyek fenyegetik, amelyek a mienkhez igen hasonlítanak.”¹² Svájcban, Angliában és minden olyan államban, ahol az iparosodás a társadalmi egyensúly megbontásával járt, ahol tehát kevesek „nagygazdagságával” szemben a nincstelenek tömege él, egyetlen eszközt lát a bajok megszüntetésére: a nevelést, a dolgozó fiatalok felkészítését, hogy soruknak a mostoha viszonyok között is urává legyenek.

A bontakozó kapitalizmus svájci körülményei között efféle nevelésről szó sem lehet. A gyermekek — inkább idomítás, mintsem képzés útján — egy-egy elszigetelt fogást sajátítanak el. Munkájuk végtelenül egyhangú. A munkában önálló alkotásra, kezdeményezésre alkalmuk soha sincs, szellemi képességeik elsorvadnak. A „rutinipar” lesüllyeszti, erkölcsileg is elzüllesztja a népet. *Pestalozzi*t mindenekfelett a gyermekek sorsa keseríti el:

„Az országban elterjedt ipar mindennél inkább rágódik népünk fizikai erején. — Állj fiú, a festőasztalhoz! Leány, ülj a gyapotbakra vagy a hímzőgéphez! Kenjed a festéked reggeltől estig, forgasd a kereked reggeltől estig, hímezz reggeltől estig, akkor én annyit fizetek neked, amennyit egy paraszt meg egy parasztasszony kapálással és gyomlálással meg nem keres. — Negyven-ötven éve egyré többen beszéltek így országunkban szegényeinkhez. Azonban nem mondták nekik: Ha az *indienne*-gyártás nem megy jól, ha megtalálnak egy fonógépet, ha a hímzés kimegy a divatból, akkor meggörbült kezdeddel, elgyengült lábaddal és elült alsóttesteddel éppúgy nem vagy képes más gyárimunkát végezni, mint ahogy a kapát vagy a fejszét sem tudod a kezdedbe venni. Akkor azután öregségedre tökéletes éhező koldussá válsz.”¹³

Mindennapos tapasztalatai annál inkább keserűséggel töltötték el, mivel meggyőződéssel hitte, hogy a gazdasági életnek és a dolgozó fiataloknak egyaránt javára szolgálna az ipari tevékenység és a mindenoldalú embernevelés összeegyeztetése. „Utolsó napjaim öröme lesz” — írja bizakodva — „ha kísérlet révén igazolni tudom majd, hogy a szegényen emberségének eldurvítása nélkül is lehet gazdaságilag segíteni, . . . a benne rejlő erők bölcs kifejtése révén.”¹⁴

Az „elemek” keresése

Míg azonban a Neuhofer gyakorlatában és a *Lénárd és Gertrud* Bonnal falujában, de az egykorú, gyakorlati megvalósításra szánt programiratokban is a gyermekek eljövendő életkörülményeihez való szinte aprólékos alkalmazkodásban látja *Pestalozzi* emberi felszabadításuk, erők összhangzatos kibontakoztatásának útját, a stansi és burgdorfi fél évtized merőben új korszakot nyit pedagógiai eszmélkedésében. A régi rend visszavonhatatlanul a múlté. Az új feltételek között mindenkinek, a legelesettebb gyermeknek is joga van képességeinek *előzetes*, mindenféle hivatásra való nevelést megelőző kifejtésére.

¹² PESTALOZZI, Heinrich: Werke in acht Bänden. Kiad. P. BAUMGARTNER. Zürich, 1946—1949. VIII. köt. 564. l.

¹³ Vál. műv. II. köt. 374. l.

¹⁴ Vál. műv. II. köt. 289. l.

Amikor a Helvét Köztársaságban az élre álló új vezetők *Pestalozzit* neuhofi remeteségéből előszólítják, és a stansi árvaházba küldik, ő már ezzel az új igénnyel lát munkájához. S jóllehet kezdetről fogva célja volt, „hogy a tanulást a munkával, az oktatási intézményt az iparival” kapcsolja össze,¹⁵ s közeledni látta az időt, amikor „a tanítóintézményeket . . . pszichológiai belátás alapján össze fogják kapcsolni a munka intézményeivel”,¹⁶ s jóllehet neki magának éppen itt voltak jelentős tapasztalatai, Stansban mégsem erre a feladatra, hanem a növendékek képességeinek általános kimunkálására összpontosította erejét. Iskolászerű tanulmányokról csak nagyon kevéssé, szervezett munkáról úgyszólván egyáltalában nem lehetett szó a stansi kísérlet szűkreszabott ideje alatt, rendeltetésük azonban így is egészen világos: „A munkálkodás célja elsősorban „a munkára és keresnitudásra való testi gyakorlat”, az „ügynevezett” tanulása pedig „a lelki erők gyakorlása”.¹⁷

A legmészebb mégis „az elemi erkölcsi képzés területén”,¹⁸ a növendékek erkölcsi tulajdonságainak, akaratati képességeinek formálásában jutott. Takarékosan bánt a szóbeli ráhatás eszközével. A növendékek erkölcsi tapasztalatainak megszervezése, a közösségben való együttélésük, az egymásért való élés volt az az élményi alap, amelyen erkölcsi erőiket kimunkálta. „Tudtam” — írja —, „hogy mennyire maguk az élet nehézségei és szükségletei hatnak közre abban, hogy a dolgok leglényegesebb viszonyait szemléletessé tegyék az ember előtt, hogy egészséges észjárás és józan ítélőképességet fejlesszenek ki benne, és olyan erőket ébresszenek, amelyekről a létnek ezen a mélypontján úgy látszik, mintha undokság borítaná el őket, amelyek azonban a környezet szennyétől megtisztítva tiszta fényben csillognak.”¹⁹ Erre a meggyőződésre támaszkodott a stansi öt hónap legfőbb erőfeszítése, és itt nőttek *Pestalozzi* fáradozásainak legszebb gyümölcsei: „Láttam” — olvassuk a beszámolóban —, „hogy gyermekeimben olyan belső erő fejlődik ki, amely általánosságban jóval felülmúlta várakozásaimat, és amelynek megnyilvánulásai gyakran ejtettek bámulatba.”²⁰

Sokkal nehezebb feltételek közé került azonban *Pestalozzi*, amikor az árvaház elhanyagolt növendékseregétől megválva barátai jóvoltából iskolákat kapott keze alá, amikor Burgdorfban először *Dysli* suszter-tanító segédjeként, majd pedig *Stähli* kisasszony keze alatt kellett folytatnia kísérleteit. Nem a mester féltékenysége és a *Stähli*-féle iskola pedantériája volt a legfőbb akadály, hanem az akkori iskola szervesen és gyermekszerűtlen ismeretanyaga, a növendékeket elöntő mérhetetlen és megemészthetetlen szó-zuhanyag. Ez a helyzet — a szükség — azelőtte tornyosuló és megoldatlan pedagógiai feladatok kényszere indította el *Pestalozzit* az e mögött az anyaghalmaz mögött feltételezett „elemek” felkutatására. A burgdorfi intézet alapításának idején törekvéseit *A módszer* c. emlékiratában röviden így jellemzi:

„. . . megkíséréltem, hogy az emberi tudás elemeit egyszerűsítsem, és azokat a tanítás számára olyan sorokba állítsam össze, amelyek azt eredményezik majd, hogy a természet átfogó ismeretét, a legfontosabb fogalmak teljes világosságát és a leglényegesebb készségekben való alapos gyakorlottsá-

¹⁵ Vál. műv. II. köt. 27. l.

¹⁶ Vál. műv. II. köt. 31. l.

¹⁷ Vál. műv. II. köt. 28. l.

¹⁸ Vál. műv. II. köt. 22. l.

¹⁹ Vál. műv. II. köt. 10. l.

²⁰ Vál. műv. II. köt. 18—19. l.

ságot a tanítás lélektani megalapozottsága révén el lehet majd terjeszteni a legelső néposztály körében is”.²¹

A *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* VI. leveléből tudjuk, hogy töprengésében valósággal „új fényt” gyújtott benne a felismerés, „hogy minden megismerésünk a számból, az alakból és a szóból indul ki”.²² Ettől fogva tehát világos számára, hogy az oktatásnak is ezekre az „elemi pontokra” kell felépülnie.

A neveléstörténet kevés fogalma torzult el annyira az utókor tudatában, mint *Pestalozzínak* éppen ezek az „elemi pontjai”. A neveléstörténeti köztudat lényegében ma is még a későbbi népiskola tartalmi megalapozását látja bennük. A szám, alak és szó hármassága, nyilvánvaló összefüggésük az alapvető kultúrtechnikákba való bevezetés feladatával, igaz, szinte kínálja a probléma efféle leszűkítését. Az is igaz, hogy a maga idejében a szélesebb pedagógus körök számára egyedül hozzáférhető dokumentumok is elég alapot adtak a félreértésre. A Burgdorfban elkészült „elemi könyvek”, a betűztetéshez és olvasástanításhoz adott *Utasítás*, a méretviszonyok, illetve a számviszonyok „szemléleti tanai”: *A szemlélet ábécéje*, *A számviszonyok szemléletének tana*, az *Anyák könyve* — jóllehet pusztán egy nagyszabású pedagógiai kísérlet önmagukban alárendelt jelentőségű eszközei — méltán kelthettek valódi súlyuknál nagyobb benyomást, hiszen egy ideig maga *Pestalozzi* is eszméinek hatásos megtestesülését látta bennük.²³ Pedig az „elemek” helyes értelmezéséhez a kulcsot nem ezekben a dokumentumokban, hanem a már hivatkozott *Stansi levélen*, *A módszer* c. iraton kívül főként a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?*-ben és az egy évvel később, 1802-ben *Pestalozzi* párizsi barátai számára készült *Emlékiratban* találjuk meg.

Pestalozzi a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* legelső levelében írja le híres tételét, amelynek első felét maga *Rousseau* is megfogalmazhatta volna: „Az ember tanítása . . . nem más, mint segítséget nyújtani a természet önki-bontakozásra irányuló törekvésének.”²⁴ A gondolatmenet következő lépése azonban már élesen rávilágít kettejük álláspontjának mélyreható különbségére: „Ez a mesterség elsősorban a gyermekre ható benyomások és a gyermeki erő meghatározott fejlettsége közti arányosságon és összhangon alapul.”²⁵ A feladat tehát: embert nevelni a természet törvényei szerint, velük összhangban, de a nevelői célkitűzés értelmében, tudatos eszközökkel. Ennek világos megfogalmazását olvassuk néhány lappal az előbb idézett szöveghely után: „Milyen boldogan pihenek majd síromban, ha sikerülni fog a természetet és a nevelői hatást olyan bensőségesen egyesítenem, mint amilyen erőszakosan el vannak azok jelenleg egymástól szakítva.”²⁶

Láttuk, a „természetet” és a „nevelői hatást” akként egyesíthetjük, ha biztosítjuk a gyermek megismerő erői fejlődésének és az oktatásnak az összhangját. A gyermeki fejlődésnek megvan a maga törvényszerű egymásutánja. *Pestalozzi* erőfeszítése ezért arra irányul, hogy megtalálja a megismerés-

²¹ Vál. műv. II. köt. 38. l.

²² Vál. műv. II. köt. 129. l.

²³ Az elemi könyvekre vonatkozóan l. bővebben: ZIBOLEN ENDRE: *Pestalozzi Stansban és Burgdorfban. (Tanulmányok a neveléstudomány köréből.* 1959. Bp. 1960.) 560. sköv. lk.

²⁴ Vál. műv. II. köt. 75. l.

²⁵ Uo.

²⁶ Vál. műv. II. köt. 77. l.

nek azt a fokozatos menetét, amelyben — a természetes fejlődésnek megfelelő — észrevehetetlen átmenetek során jut el a gyermek mind tejesebb ismeretekhez. Munka közben alakul ki benne a meggyőződés, hogy e cél érdekében a *legegyszerűbb elemekig* kell visszamennie — mindkét soron: a megismerés rendjében is, a gyermekben feltételezett képességek ősforrása felé is. Az oktatás „elemi pontjai”, „minden tanítás közös és magától a természettől igazolt kiinduló pontjai”: *Pestalozzi* felfogása szerint ugyanis egyrészt „alapvető képességeink termékei”, másrészt ugyanakkor „a dolgok tulajdonságai” is.²⁷ Ellentmondásosan jellemzett, bonyolult természetük hiteles értelmezése körül már *Pestalozzi* életében megindult a vita, s a szó szoros értelmében ma is tart, anélkül, hogy minden tekintetben megnyugtató lezárását remélnünk lehetne. Úgy látjuk ugyanis, hogy az „elemek” szerepe *Pestalozzi* pedagógiai gondolkodásában nem érthető meg teljesen sem ontológiai, sem ismeretelméleti síkon. Figyelme nem a dolgok létmódjára, nem is intellektuális tükröződésük problémájára irányul. Töprengésének tulajdonképpeni tárgya az *ember* — mindenekelőtt a sorsverte, elhanyagolt gyermek-ember — a maga környezetével való kölcsönhatásában. Nem a dolgok fennállásának természete, nem megismerésük törvényszerűségei kötik le érdeklődését, hanem azok az *erők, képességek*, amelyeket szunnyadó állapotukban minden növényekben, még a legelesettebben is, feltételez, és amelyeket az őket környező dolgok segítségével felbreszteni kíván.

A *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* belső egyensúlyának fogyatékos-sága, az értelmi nevelés, a megismerő erők fejlesztésének aránytalanul részletező tárgyalása (a tizennégy levél közül erről szól nyolc, és együttvéve csak hármat szentel *Pestalozzi* a fizikai és az erkölcsi nevelés kérdésének) részben külső körülményekben leli magyarázatát. A mű megalkotásának idején sajátosan oktató intézmény megalapításán fáradozott, a kiadó pedig sürgette a túl hosszan elnyúló kézirat lezárását. A legfőbb ok mégis nyilván az volt, hogy *Pestalozzit* úgyszólván magával ragadta a felfedezés lendülete.

Felfedezése valóban minőségileg újat jelentett a nevelés történetében. Előtte az oktatás mindig *kívülről* közeledett a gyermekhez. Az *anyag* volt adva, és a gyermek volt az, aki az adott — többnyire áthagyományozott, ritkábban a gyermek feltételezett igényei szerint megválasztott — anyagon formálódott. Ő viszont a *gyermekből*, a gyermeki erőkből indul ki, és ezeket az erőket kívánja a velük összhangba hozott anyag segítségével, sőt, valójában már a konkrét művelődési anyaggal való találkozást *megelőzve*, kiművelni.

A gyermeki erők eredendő egységébe vetett meggyőződéséből következő, hogy a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* arányaiban jelentkező pedagógiai intellektualizmus eleve nem felelhetett meg *Pestalozzi* szándékainak. Bontakozó rendszerében ugyanakkora szerepet szánt a „fizikai” és az erkölcsi nevelésnek. Emlékeztetünk rá, hogy már a *Lénárd és Gertrudban Nevelés és semmi más az iskola célja* volt a címe az utolsó, elvi súlyú fejvezetnek. A párizsi barátokhoz intézett *Emlékiratban* pedig, szinte nyomban könyvének megírása után, határozottan az erkölcsi nevelés alá rendeli az értelmi képességek kiművelésének feladatát.

A nevelés három ága összefüggésének helyes értelmezéséhez figyelembe kell vennünk, hogy az ún. *fizikai nevelés* lényegesen meghaladja a testi nevelés

²⁷ Vgl. műv. II. köt. 130—131. l.

mai fogalmának körét. A szervezet edzésén, egészségének megszilárdításán, a mozgásos képességek fejlesztésén túl magában foglalja a gyakorlati és hivatásbeli készségek kialakításának feladatát is. Itt, a fizikai nevelést tárgyaló XII. levélben, és nem az oktatásról szóló fejtegetések között, jelenti ki *Pestalozzi*: „*Ismeretek készségek nélkül*: ez talán a legborzalmasabb ajándék, amellyel egy rossz indulatú szellem korunkat megajándékozta.”²⁸

A fizikai nevelés tehát a legtágabb értelemben vett alkotóképességre nevelés. Tudásra alkalom szerint szert tehetünk passzív magatartással is, teljesítményekre képessé azonban csak tevékenység útján válhatunk. A kettőt ezért elválaszthatatlanul össze kell kötni. „*Gondolkodás és cselekvés* között, miként forrás és patak között, olyan viszonyoknak kell fennállnia, hogy az egyik megszűnésének maga után kell vonnia a másik megszűnését is, és megfordítva.”²⁹ Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az emberekben a cselekvés készségeit, a cselekvőképességet — közel egykorú magyar szóval: a „tehetést” — ugyanúgy kiműveljük, mint a megismerő erőket. Ugyanúgy, mint az értelmi képzésben, a fizikai képességek területén is fel kell találni a készségek kialakításának hézagatlan rendjét, amely elvezeti a gyermeket a legegyszerűbb készségektől a legnehezebbek és legbonyolultabbak szintjére. Fel kell találni ezt a „nűvészetet”, hogy az emberi nem erejét, teljesítőképességét a legmagasabb fokra lehessen fejleszteni. *Pestalozzi* e hézagatlan sort is elemekből kiindulva képzeli el, s ezek az elemek — valamennyi gyakorlati készség alapvető összetevői — bizonyos egyszerű testmozgások. „Ütés, hordozás, dobás, lökés, húzás, forgatás, birkózás, lengetés stb. fizikai erőnk legegyszerűbb megnyilvánulásai. Ezek lényegesen különböznek egymástól, s mint ilyenek együttesen és külön-külön is magukban foglalják mindazoknak a készségeknek — a legbonyolultabbaknak is — az alapjait, amelyekre az emberi hivatások épülnek. Ezért nyilvánvaló, hogy a készségek ábécéjének általában mind ezeknek és külön-külön is az egyes készségeknek korai, ámde lélektani sorban rendezett gyakorlásából kell kiindulnia.”³⁰

A fizikai készségeknek a fokozatos előrehaladáshoz szükséges ábécéje azonban csakúgy nincs még feltalálva, mint ahogy a szemlélet ábécéje is kidolgozásra vár. A növendék helyzete, az őt befogadó közösség és saját személyiségének szolgálata, az e szolgálatra való felkészítés követelményei határozzák meg. S miként a szemléletből kiinduló értelmi megismerésnek végső soron tiszta fogalmakhoz kell elvezetnie, a képességek kibontakozásának a „fizikai hangoltságon” [= habituális magatartáson?] át az „önállóvá vált erény” fokáig kell a növendéket eljuttatnia.

Az előbbi kettőhöz hasonlóan az elemi képzés rendszeréhez tartozó harmadik pillér, az *erkölcsi nevelés* „elemi” felépítésének szerkezete is. A szeretetből, konkrétan az anya-gyermek kapcsolatból kiindulva ível ez a növendék önmagában felismert tökéletességig, a növendék „szíve Istenéig” — a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* sajátosan „immanens”, de legalább is minden transzcendens mozzanatot nélkülöző isten-fogalmáig, illetve annak a „törvénynek” a felismeréséig, hogy „az ember nem önmagáért van a világon, s csak embertársai tökéletesítése révén teljesítheti ki önmagát”.³¹

²⁸ Vál. műv. II. köt. 198. l.

²⁹ Uo.

³⁰ Vál. műv. II. köt. 201. l.

³¹ Vál. műv. II. köt. 214. l.

Az elmondottak után felesleges hosszasan bizonyítanunk, hogy az elemi képzés *Pestalozzi* eszméje szerint kezdettől fogva általános képzés. A képzés „természetszerűségének” egyik, s bizonyítva a legfontosabb kritériuma, hogy összhangban van az emberi természettel, az emberben feltételezett erők mindegyikével. Sőt, a nevelés mindenoldalúságának követelménye pedagógiai eszmélkedésében időben meg is előzi az elemek felfedezését. Világosan kifejezésre jut ez a Neuhoferól szóló írásokban, az *Egy remete esti órájában*, de központi mozzanata a „lakószoba” pedagógiájának is. A Gertrud-típusú anya lakószobáját éppen az teszi eszményi nevelő tényezővé, hogy benne a gyermek mindenoldalú foglalkoztatása feltétlenül biztosítva van.

Bár a burgdorfi helyzet, a módszernek az értelmi nevelés területén végbemenő kibontakozása, az ide összpontosuló érdeklődés és vita könnyen kelthették az intellektualizmus látszatát, *Pestalozzi* ebben az időben is mindig élesen elítélt minden egyoldalúságot a pedagógiában. 1802-ben a párizsi barátokhoz intézett *Emlékiratban* írja le a sokszor idézett mondatot, amely a lehető legtömörebben foglalja össze a kérdésben ekkor vallott álláspontját: „Az elemi képzés nagy szelleme az összes erők harmóniája, úgy azonban, hogy használatukat alárendeli az ember egyedi helyzetéből fakadó szükségleteknek.”³² Az alapvető — és időben is előbb való — a képességek általános kiművelése, és a már így kiművelt képességeket állítjuk a társadalmi követelmények megszabta hivatásra nevelés szolgálatába.

Az yverdoni korszakot ehhez viszonyítva különösen az jellemzi, hogy a mindenoldalúság szubjektív vetülete még nagyobb hangsúlyt kap. Ebből a szempontból is teljes joggal különbözteti meg Herbert *Schönebaum* „az elemek felfedezésének” korszakát, tehát a stansi és burgdorfi éveket, az Yverdonban eltöltött évtizedektől, amelyeket „az elemi képzés eszméjének” uralma jellemez.³³ Az előbbi idézet eszméi alakulásának burgdorfi szakaszát tükrözi: Az összhangzatosan fejlett emberi erőket *felhasználásukban* alá kell rendelni az egyedi élethelyzetnek, tehát a tartalmakat, amelyekeken megvalósulniuk kell, az objektív körülmények határozzák meg. Egy alig három évvel később, az első yverdoni esztendőben kelt pregnáns megnyilatkozásában pedig már teljesen eluralkodik az „emberképzés” alanyi szempontja, a „tökéletesség” követelménye:

„Az emberi erők kifejlesztése a maga természete szerint hármias: testi, erkölcsi és szellemi. Mindhárom oldala azonban a legbensőbb összefüggésben áll egymással; bármily nagyon ki tudná is fejleszteni közülük egyiket-egyiket a kiképzése az emberi erők valamelyik részét, oly kevésé elégítené ki az ilyen egyoldalú kifejtés az embernevelés szükségletét és célját. Az ember valamennyi erejének összhangzatos kiképzése révén jut közelebb önnön tökéletességéhez. Fizikai, értelmi és erkölcsi tekintetben el kell juttatni addig, hogy adottságai erőkké váljanak, amelyeknek öntudata minden körülmények között biztosítja önbizalmát, szabadságát, erejét és ügyességét.”³⁴

Utalnunk kell itt rá, hogy *Pestalozzi* élete alkonyán e tekintetben is lemondóbb (vagy talán még messzebbre lát?), és a *Hattyúdalban* — nagy

³² Krit. kiad. XIV. köt. 342. l.

³³ SCHÖNEBAUM, Herbert: Johann Heinrich Pestalozzi. Wesen und Werk. Berlin, 1954. 77. sköv. lk.

³⁴ Krit. kiad. XVIII. köt. 57. l.

kerülővel — ismét visszatér az egyedi élethelyzet normatív felfogásához a művelődésben. „Az élet nevel” híres kitétele lemondás az elvontan elgondolt emberi személyiség harmonikus kiművelésének eszméjéről, egyúttal azonban visszatérés magasabb síkon a neuhofi korszak s különösen a *Lénárd és Gertrúd* szemléleti alapjára. Nem csökkentti tételének igazságérvényét, hogy az általánosságban tartott megfogalmazáson túllépnie, s az így felfogott embernevelés megvalósulásának módját pozitív példákon a maga korában megmutatnia nem lehetett.

Az yverdoni korszak

1805 nyarán egyesültek intézetének különböző részlegei Yverdonban közvetlenül *Pestalozzi* vezetése alatt — 1805 őszén készült az *Egy szegényintézet célja és terve* c. tanulmány kézírata, amelyből az emberi „erők” mindenoldalú fejlesztését követelő előbbi idézetet kiemeltük. Már ebből az egyetlen szakaszból is kiviláglik, *Pestalozzi* ipari pedagógiája, az ipari képzésre vonatkozó elmékedése minőségileg új szakaszába lépett.

Az *Egy szegényintézet célja és terve* c. írását egyébként is különleges hely illeti meg a probléma történetében. Bár a tervezett nevelőintézet neve szerint a „szegények” felemelésére hivatott intézmény, az itt kifejtett program döntő lépést jelent a szegényneveléstől az iparra való, széles értelemben vett *népnevelés* felé. Ennek lényege *Pestalozzi* szavaival a következőkben foglalható össze:

„Az iparra való népnevelés magasztos, de még megvalósulásra váró eszméje nem más, mint az egészében vett embernevelés alkalmazása a kenyérkeresetre; és csak akkor valóban nevelés az iparra, ha mindannak maradéktalan élvezetére és teljességére épül, amit maga az embernevelés megkövetel.”³⁵

Hiába tapasztaljuk tehát, hogy egy országban általánosan elterjedtek a kézműves tevékenység és a gyári munka készségei, hiába fakad nyomukban esetleg milliós kereset, ez még nem feltétlenül az iparra való népnevelés gyümölcse. Egy-egy magában álló, nyomorúságos gyári készség biztosítása nem mondható nevelésnek. Valamely gyári kereső munkára való kiképzés éppen úgy nem iparra való nevelés, mint ahogy nem jelentheti a mezőgazdasági munkás általános nevelését, ha valakit megtanítunk vizet hordani vagy az ekét tartani. *Az iparra való nevelésnek az ipar egészét kell szem előtt tartania.* Az ilyen nevelés „teljes terjedelmében feltételezi mindazt, amin az ipar szeleme és ereje nyugszik — mégpedig nem pusztán véletlenszerűen és egyes szakmákban, hanem általánosságban és szükségszerűen”.³⁶ A nagyobb nyomtér okából *Pestalozzi* tagadó formában is leszögezi álláspontját: „Egyáltalában nem az csupán a feladat, hogy szegény gyermekeket felkészítsünk a kenyérkeresetre. . . Természetes, hogy meg kell keresniük kenyerüket, de nem pusztán megkeresniük kell, hanem mint minden vonatkozásban belátó és jóakarátú, ebből a szempontból éppoly biztosan kiművelt embereknek kell megkeresniük.”³⁷

Belátás és jóakarát azonban az értelem és a szív erényei. A további követelmény tehát ezeknek az „erőknek” a kifejtése az emberben. Így a terv az összes erők harmonikus kifejlesztéséig szélesedik. Az iparra való nevelés

³⁵ Krit. kiad. XVIII. köt. 60. l.

³⁶ Uo.

³⁷ Krit. kiad. XVIII. köt. 61. l.

azonban e nagyobb összefüggésben belül is mindenekelőtt a testi képességek kiművelését jelenti. Ez a nevelés „lényegét illetően nem más, mint a testi nevelésnek a kenyérkereset meghatározott céljához való alkalmazása, és összhangba kell hozni mind a testneveléssel a maga egészében, mind pedig a szellem és a szív kiművelésének általános igényeivel”³⁸

Pestalozzi mély belátása mutatkozik meg az ipar lényegének mint *alkotó tevékenységnek* felfogásában. A szocialista iskolareform hatalmas erőfeszítéseinek időszakában szinte döbbenetes erővel hatnak az olvasóra a mindenoldalúan fejlett, szabadon kibontakoztatott képességeinek birtokában önálló és öntudatos, erejének teljességében alkotó férfiról és nőről írott sorai:

„Ha szemügyre vesszük a különbséget a között az ember között, aki valamiféle eleven gép módjára — míg csak nála jobb holt gépre nem lelnek — pénzre tesz szert, és a között, aki minden erejének igazi tökéletességében az ipari munkára felkészült férfivá és nővé nevelődött, aki képzettségének teljes méltóságában áll ott embertársai között, akkor azt találjuk: ez a férfi és ez a nő az alkotás embere, mert az alkotás képessége benne él egész férfiúi erejében, férfiúi ifjúságában, valamint nőies gyengédségében és női méltóságában. Az alkotás képessége lényege szerint hozzátartozik, hogy mint férfi és mint nő jól megjelje helyét ebben a világban, s ezt a képességet nem béklyózza le egyetlen egy hivatás vagy mesterség, hanem a valóban kiművelt erők teljes szabadságában lép ki belső valójából.”³⁹

Az ember tehát vagy úgy keresi meg kenyerét, mint valami eleven gép, vagy pedig úgy, hogy tevékenységében érvényesíti szívét és értelmét is. Aki így dolgozik, az is megfeszíti erejét és szorgalmasan végzi munkáját, de nem a külső körülmények kényszere alatt, hanem mivel a szorgalom és az erőfeszítés második természetévé vált. Az ipari munkában hatékonyra vált képességei azonban nem pusztán eszközök feladatainak teljesítésében, hanem olyan széles alapot jelentenek számára, amelyre támaszkodva éppúgy eleget tudna tenni más szakma igényeinek, mint annak, amelyben működik. Megközelítőleg *Pestalozzi* nyelvén szólva: *Nem az ipar iránti érzék, a gyári munka iránti érzék — az alkotás iránti érzék az, ami igazán emberi tulajdonunk.*

Ennek a belátásnak rendkívül nagy jelentősége van az iparra való népnevelés szempontjából. Ezt az alkotás iránt való érzéket vagy — másképpen visszaadva — ezt a technikai-művészi érzéket kell kifejleszteni, mert ebben egyebek mellett az ipar iránt való érzék is benne foglaltatik. Ez a sajátos érzék, illetve képesség — *Pestalozzi* szavával: *Kunstsinn* vagy másképpen *Können*, amit *Tavasi* Lajos annakidején a már említett „tehetés” szóval fordított — éppoly alapvetőnek és általánosnak gondolt emberi sajátosság, mint a szív és szellem adottságai. A reá való visszavezetés egészen új irányba fordítja, vagy helyesebben magasabb síkra emeli az ipari képzésre vonatkozó emelkedését is. A *Kunst* ugyanis *Pestalozzinál* nemcsak a termelő tevékenység képességét jelenti, még csak nem is csupán tárgyi alkotások létrehozására való képességet, hanem alkotást, produktivitást a legtágabb értelemben. Ide tartozik az is mind, amit ma művészi tevékenységen értünk: a zene, a rajzolás stb. E képesség éppen úgy még általánosabbnak feltételezett erőkből és alapokból fakad, mint az értelem sajátlagos teljesítményei vagy az érzelmi élet. Kiművelésébe a szorosabb értelemben vett testnevelés ugyanúgy bele-

³⁸ Uo.

³⁹ Krit. kiad. XVIII. köt. 62—63. l.

tartozik, mint — például — az énekhez szükséges szervi adottságok kiképzése vagy az egyes ipari fogások elsajátíttatása.⁴⁰

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az *Egy szegényintézet célja és terve Pestalozzi* életében sohasem látott nyomtatásban napvilágot. Eszméit azonban hamarosan továbbfűzte két irányban is: egyrészt *Nézetek és tapasztalatok az elemi képzés eszméjéről* címen ismert művében⁴¹ inkább elméleti irányban, másrészt *Népnevelés és ipar* c. írásában, amelyben ipari pedagógiájának gyakorlati kidolgozására tesz kísérletet.

Az ipari képzés programja

A *Népnevelés és ipar* feltehetően 1806 második felében keletkezett. Felhívásnak készült az ügy barátaihoz. A Burgdorffban és Yverdonban addig elért eredmények lehetővé tették — s ez benne a lényegesen új mozzanat — hogy *Pestalozzi* az átfogó társadalmi-pedagógiai követelményeken, a nevelési célkitűzés tartalmi megfogalmazásán túl az ipari képzés *módszeres menetét* is eltervezze.

Meg lehet-e állítani — kérdi — az ipari vidékek süllyedését, van-e általában járható út az emberiség tömegei számára „a szilárd családi becsülethez és biztonsághoz”, eljuttatható-e mindenki a „kielégítő családi körülmények megteremtéséhez elégséges képességek” birtokába? A válasz: Igen, de nem máról holnapra. Előbb ki kell dolgozni a megfelelő eszközöket. Ennek érdekében mélyen bele kell nyúlni „a népnevelés lényegébe”. A sietős eredményretörés egyébként is akadályozná „a magasabb szellemi és technikai képességek általános és tényleges kibontakozását”. A cél elérésének helyesen értelmezett eszközei pedig nem jelentenek mást, mint éppen „a magasabb szellemi és technikai képességek tényleges kibontakoztatásának pszichológiáját, olyan célszerű gyakorlatok sorozatán kifejtve, amelyekkel ezek a képességek biztosan és általánosan elérhetők. Nem jelentenek mást, mint az emberiség elemi képzését, magára a gazdasági keresetre és azokra a technikai képességekre összpontosítva, amelyekből ez a kereset fakad, kifelé pedig összhangba hozva annak a népnek a körülményeivel, helyzetével és viszonyaival, amelyeknek képző hatásukra szüksége van.”⁴²

Ezeknek az eszközöknek az elérése feltételezi az elemi képzést mint alapvetést. Az elemi képzés eszközei bővítik a gyermek szemléleteinek körét és új szemléletek alkotására való képességét, fejlesztik a szemléletekben megalapozott fogalmak nyelvi kifejezésére való képességet, megalapozzák a logikus gondolkodást — egyáltalában: megtéremtik a technikai képességek elemeit. Ezen túl azonban az aktívvá vált képességek megkönnyítik a gyermek számára a rendszeres erőfeszítést, és biztosítják annak sikerét. Külön is kiemeli *Pestalozzi*, hogy a népnevelés eszközei közül eddig hiányoztak az eredményes ipari képzés alapjául szolgáló matematikai és technikai képességek, amelyeket az elemi képzés szintén kifejleszt. Végső fokon tehát az elemi képzésben megvan minden feltétele olyan nép létrejöttének, „amelynek technikai képességei minden adottságra kiterjedően működnek”, úgy, hogy ezeket a

⁴⁰ A fogalom értelmezésére vonatkozóan l. különösen: BARLEBEN Günter: *Pestalozzis Stellung zum Industrieproblem und seine Industripädagogik*. Würzburg, 1933. 108. sköv. lk.

⁴¹ L. Vál. műv. II. köt. 305—366. l.

⁴² Vál. műv. II. köt. 285. l.

képességeket „a gondolkodás kifejtett képessége biztosítja és erkölcsi érzelmet emeli fel”.⁴³

Ami hiányzik, lényegében nem más, mint a szükséges manuális készségek kifejlesztése, a „szükséges fogások külső készségei”. Az elemi képzésnek ezzel kell kiegészülnie: „Mint népnevelés megköveteli mindazoknak a fizikai képességeknek elemi jellegű kibontakozását, amelyeket az ipar a maga körében igénybe vesz. Szüksége van a mechanikus eszközök olyan sorozatára, amelyek révén az ipar különböző fogásait a gyermek éppen olyan egységben és éppen olyan fokozatok rendjén át gyakorolhatja be és szokhatja meg, mint ahogy a számolást és rajzolást gyakoroltatják velük és habituálissá teszik bennük.”⁴⁴

Pestalozzi véleménye szerint az elemi képzés már kidolgozott eszközeiben, pontosabban: az *elemi gimnasztikában* ennek a speciális követelménynek a teljesítéséhez is megvoltak a feltételek. Az elemi gimnasztika azonban az emberi testtel eleve adott mozgásszükségletekből és lehetőségekből indult ki, „tisztá gimnasztika” volt. Ha az ipari képzés igényeit ki akarta elégíteni, elemezni kellett az ipar — külön-külön a férfiak és a nők által űzött különböző ipari tevékenységek — ezernyi mozgásféleségét, a kezek és lábak „mesterségbeli mozgásait”, amelyekből az egyes munkaműveletek létrejönnek, és rendszereznie kellett ezeket. *Pestalozzi* hitte, hogy az iparban szükségessé mindenfajta mozgáskészség ugyanúgy egyszerű kezdőpontokra vezethető vissza, mint ahogy a képzés más területein is megtalálta az „elemi pontokat”. Ezekből kiindulva a gyakorlatok hézagtalan sorát kívánta felkutatni, amely a gyermek számára „egyetlen ugrás nélkül” biztosítsa az utat a legkönnyebben elsajátítható készségektől a nehezekig és ezeken át a megfelelő készség legmagasabb fokáig. Az ipari készségek feltételezett legegyszerűbb elemeit a *Népnevelés és iparban* is nagyjából ugyanazokban jelöli meg, mint annak idején a *Hogyan tanítja Gertrúd gyermekeit?*-ben felsorolta. Az ütés, lökés, forgatás, lengetés, emelés lennének ezek a legegyszerűbb mozgások. Belőlük kiindulva reméli megfigyelés és kísérlet útján kidolgozni a „módszer” hiányzó eszközeit, hogy a termelőképesre és az iparra hatni tudjon.

Yverdoni munkásságának kezdetén tehát *Petalozzi* lehetségesnek tartotta a „módszer” keretei közé illeszkedő, egyúttal azonban közvetlenül gyakorlati irányú fizikai elemi képzés kidolgozását. Az a követelmény ugyanis, hogy az ipar egyes ágazataira előkészítő gimnasztika megmaradjon az elemi képzés körében, nem jelent mást, mint hogy a gyakorlatoknak mindvégig meg kell őrizniük „képző” jellegüket. Szolgálniuk kell a növendék képességeinek mindenoldalú fejlődését, és sohasem válhatnak bennük egyoldalúan uralkodóvá a gyakorlati szempont. Kialakításuk nem válhatik munkamozgásoknak mint kizárólag a termelő tevékenység szempontjából tekintett mozgásoknak oktatásává.

A *Népnevelés és ipar* új eszméje ebben az összefüggésben, hogy elgondolhatók olyan célszerű játékok is, amelyek a fiúkat és leányokat a legnagyobb ügyesség fokáig juttathatják el az egyidejűen űzött gimnasztikai gyakorlatokban. Az iparra való elemi népnevelés feladatát *Pestalozzi* abban látja tehát, hogy ezeket a gyakorlatsorozatokat megállapítsa, s hogy a gyakorlatokat „a legszorosabban egyesítse a szám és forma elemi gyakorlataival”.⁴⁵ Az effajta

⁴³ Uo.

⁴⁴ Vál. műv. II. köt. 286. l.

⁴⁵ Vál. műv. II. köt. 287. l.

képzés jelentené az iparra való felkészítés teherbíró alapját és azoknak a bajoknak a megszüntetését, amelyeket egyébként egyes elszigetelt készségek képzése magával hoz.

Az elemi ipari gimnasztika terve soha sem vált valósággá. Az elemi jellegű fizikai alapképzés elméletét *A testnevelésről* c. dolgozat⁴⁶ tartalmazza. Innen azonban sehogyan sem vezetett zökkenőtől mentes átmenet az egyes hivatások megkövetelte specifikus készségekig. Ennek egyaránt útját állották a korabeli manufaktúra ipar tényleges termelési feltételei, a termelési folyamat végtelenségig menő felaprózása és *Pestalozzi* metafizikus képességlélektani felfogása. „Arra kell törekedni — jelentette ki például 1818. évi születésnap beszédében —, hogy a mesterség és a foglalkozás fizikai készségeit azokból a kiművelt képességekből hívják elő, amelyeket feltételeznek, nem pedig a képességeket a készségekből, amelyek ezeket feltételezik.”⁴⁷ Bármilyen humánus szándékokból fakadt is ez a követelmény, feje tetejére állította a valóságos összefüggéseket.

Aligha szorul ugyanis bizonyításra, hogy *Pestalozzit* ebben is az emberi képességek lehető legnagyobb fokú kifejtésére való törekvés vezeti. Az ipari pedagógia nevelési célja az összhangzatosan fejlett erőinek birtokában levő öntudatos és önálló ember. Messze túltekintve a körülötte bontakozó tőkés termelési viszonyok korlátain, máig ható érvennyel fogalmazza meg az ipari képzésnek a személyiség mindenoldalú nevelésével egybehangzó programját:

„Az iparra való elemi képzés a sokoldalú emberi megnemesedést teszi az ipari képzés céljává. És amiként a szokásos ipari képzés még természetünk megnemesítésének feláldozása árán is a kenyérkereset célja felé tör, akként az elemi ipari képzés nem ismer más utat a kenyérkereset felé, mint amely természetünk mindazon tulajdonságainak együttes kifejtésén át vezet, amelyeknek életre ébredése megnemesítésüket jelenti. Erről az oldalról tekintve tehát ez a képzés maga az ipar tulajdonképpeni humanizáló eszköze.

A fizikai erőfeszítés az értelmi képzés révén, az értelmi képzés pedig a technikai képzés révén, a technikai képzés ismét erkölcsi-vallásos megnemesítése révén valami egészen mássá lesz, mint amivé a fizikai erő, az értelem és a mesterség képzése elszigetelt kifejtésük állapotában, nem elemi módon és kapcsolat nélkül válik és válhatik. A mesterségbeli tudás, amely mindezeknek a fáradozásoknak közös középpontjából fakad, valami egészen más lesz, mint amivé lehet, ha nem az emberi adottságok általános kibontakoztatásában van legmagasabb rendű alapja.”⁴⁸

A feladat, amelyet *Pestalozzi* e program értelmében maga elé tűz, annak kísérleti úton való tisztázása, miként alakul az ipar egyes ágaiban a készségek kialakításának helyes egymásutánja. Ehhez olyan „mintaiskolát” tart szükségesnek, amelyben a szükséges kísérleteket elvégezheti. Az elemi képzés eddigi eszközeinek kidolgozására — úgymond — körülményeihez képest mindent megtett. Művének az ipari képzés területére való kiterjesztése azonban csak egy erre a célra szervezett „szegényintézetben” sikerülhet. Tisztában van vele, hogy életében csak az alapokat tudja lerakni, azonban már az első eredmények meg fogják győzni a képzett munkásokat is vállalkozásának jelentőségéről.

⁴⁶ L. Vál. műv. II. köt. 367—390. l.

⁴⁷ PESTALOZZI, Heinrich: Werke in acht Bänden. Kiad. P. BAUMGARTNER. Zürich, 1946—1949. VII. köt. 443. l.

⁴⁸ Vál. műv. II. köt. 287. l.

A tervezett mintaiskolának egész sor követelménynek kell eleget tennie:

1. Alkalmasnak kell lennie rá, hogy a férfi és női munkaágak említett gimnasztikai gyakorlatait kidolgozza.

2. Ezeknek a gyakorlátsorozatoknak az oktatásával egybehangoltan rá kell térnie az összes férfi és női munkafajták gyakoroltatására.

3. A növendékekkel meg kell szoktatnia a szakadatlan öntevékenységet, hogy képesek legyenek önmagukon segíteni, és támogatnia kell őket ebben értelmi erőik kiművelésével, a rajzolás, a számolás és mérés képességének tökéletesítésével.

4. Az oktató gyakorlatokat termelő munkával, a rajzolást és írást pedig számolással, könyv nélkül tanulással kell egybekapcsolnia.

5. Meg kell találnia az olvasás és írás tanulásának a lehető legegyszerűbb és leggazdaságosabb módját.

6. A földműves munkát és az ipari tevékenységet úgy kell váltogatni, hogy egyik se menjen az egészség rovására, sőt, hogy egyik a másikhoz képest pihenést jelentsen.

7. Végül minden eszközzel biztosítania kell, hogy a gyermekek megtanuljanak úrrá lenni a szegénységgel együttjáró nehézségeken.⁴⁹

A kísérleti iskolához szükséges személyi feltételeket *Pestalozzi* lényegében biztosítottnak látja. A leendő növendékek „tisztá elemi vezetésének” céljára már vannak megfelelő munkatársai. Az intézet belső életének alakítására a szegények körében kíván segítőtket találni. A körükből remél oktatókat megnyerni a célbavett „szegény-földművelés” megtanítására is. A legnagyobb problémát az ipari készségek kialakításának és az elemi gimnasztikának az egyesítése jelenti számára. E célból az intézetben honos gimnasztika ismerőit kiváló iparosokkal kívánja összekötetésbe hozni.

Az eredmény, amit mindettől remél: az *ipar humanizálása*. Olyan, az elemi képzésre épülő és azzal egybehangzó ipari képzés programját kívánja gyakorlatilag is kidolgozni, amely nemcsak az eredményes termelőmunkát és ennek révén a megfelelő anyagi életkörülményeket biztosítja, hanem — az emberi személyiség mindenoldalú kifejlesztése révén — egyszersmindkorra elhárítja a fizikai munka egyoldalúságából fakadó ártalmakat is. Aligha szükséges külön rámutatnunk: ez a program messze túl van már a bajok enyhítésének célkitűzésén. Az alakuló új termelőmóddhoz igazodó teljesértékű embernevelés terve ez, amelytől *Pestalozzi* a társadalmi problémák megoldását is reméli, és melyből — egyes utalásaiból következően — egy új, a kizsákmányoló osztályok munkától idegen nevelési gyakorlatánál lényegesen magasabbrendű embernevelés megszületését várja:

„Tegyenek csak egyszer kísérletet a szegények képességeivel — hisz oly régóta kísérleteznek már azokkal, akiket a szerencse és a kedvezés kitüntetett! ... Kísérleljék meg egyszer, hogy a szent, a legmagasabbrendű adományban, amely a nevelés útján embernek osztályrészüll juthat, annak teljes tökéletességében a szegényeket és nyomorultakat is részeltessék. ... Alapozzák meg a képzést elemi módon, és egyesítsék gazdasági felemelésük eszközeivel, hogy ennek folyamatában az elemi ipari képzést és az erkölcsi és szellemi elemi képzés lényegét együttesen valósítsák meg. ... Bizonyos hogy nem létezik igazi, tökéletes elemi emberképzés másként, csak úgy, ha ipari jellegű eszközeit egyesítjük valamennyi szellemi és erkölcsi eszközével.

⁴⁹ Vgl. műv. II. köt. 290. l.

Ezeknek az eszközöknek az egyesítése azonban szükségképpen arra vezet azután, hogy egy ország népe erkölcsileg, gazdaságilag és szellemileg felemelkedik.⁵⁰

Ipari munka az yverdoni intézetben

Yverdon nem csupán a szűkebb értelemben vett iparra való népnevelés területén jelentett új szakaszt *Pestalozzi* pedagógiájában. Új elemekkel gyarapodott ebben a vonatkozásban intézetének munkája is.

Pestalozzi sohasem tartotta az iskola feladatának a gyermekek meghatározott hivatásra való felkészítését. Az vallotta azonban, hogy az elemi képzést nyújtó iskola képes és köteles is *a hivatásbeli felkészülést elemi módon előkészíteni*. Ami az ipar elemi alapvetését közelebbről illeti, szerinte ezt már az általános elemi képzés magában foglalja. Az olyan gyermek, aki megtanult helyesen gondolkodni, számolni, rajzolni, mérni, akiben felébredt az alkotó tevékenységre való készség, az — felfogása szerint — lényegében minden irányban megszerezte az alapokat a hivatásbeli felkészüléshez. Ha a szellemi és erkölcsi kiművelésen kívül érzékszervei és tagjai is megfelelő kiművelésben részesülnek, akkor tulajdonképpen már csak a megfelelő mechanikus készségek és a szakismeretek elsajátítására van szükség a hivatásra való felkészülés teljességéhez. Az elemi képzés azonban már ebben az irányban is foglal magában késztetést. Hatására a gyermek magától fordul ipari foglalatosságok, hivatásbeli munkák felé. Örül, ha a mesteremberek szerszámaiktól kezdve veheti, és kifürkészheti használatuk titkát. Lényegében ez a *Hogyan tanítja Gertrud gyermekeit?* álláspontja a kérdésben.

Az yverdoni intézetben *Pestalozzi* tovább lép az általános képzés és az ipari képzés egységének megvalósítása felé. Az ipari munkát magát igyekszik beépíteni — mégpedig eljövendő hivatásuk eltéréseitől függetlenül — növendékeinek nevelési programjába.

Az életfenntartást biztosító sokoldalú szakmai képzés és ennek kiegészítése a szív, a szellem és a test kiművelésével — ez volt az első állomás. A személyiség egységét és belső egyensúlyának megőrzését biztosító általános elemi képzés és az erre épülő, ugyancsak elemi jellegű szakképzés az 1800-as évek felfedezéseinek gyümölcse. Az ipari képzéssel kiegészült általános képzés viszont az yverdoni évtizedek nagy előretörése, jóval a polgári pedagógia bázisán túlmutató kezdeményezése.

Pestalozzi pedagógiájának egyik legmesszebbre a jövőbe utaló megállapítását az 1808-ban az yverdoni intézet munkájáról megjelent *Beszámoló*-ban olvashatjuk:

„Az igaz embernevelés szellemének és alapelveinek lényegéből következik, hogy az ipari munkát magát — annak különböző válfajaiban — az embernevelés eszközévé tegyük.”⁵¹

A *Beszámoló* ebben a vonatkozásban — sajnos — részletekre nem tér ki. *Pestalozzi* csak általánosságban állapítja meg, hogy a módszere szerint nevelt növendékben „olyan testi, szellemi és technikai képességek bontakoznak ki, amelyek alapján bármely szakmában, amelybe beleveti magát, önállóan fog tudni dolgozni. S bármennyire lehetetlen is, hogy intézetem belevessen egyes meghatározott ipari szakmákba, mindazonáltal — amint azt

⁵⁰ Vál. műv. II. köt. 292. l.

⁵¹ Vál. műv. II. köt. 412. l.

az emberi képességek helyes kibontakoztatása és kiképzése érdekében szükségképpen meg kell tennie — általában felkelti a növendékekben az iparnak valamennyi iparág alapjául szolgáló közös szellemét.”⁵² Néhány idősebb tanítványa — úgymond — már igazolta is ezt a várakozást. Ennek pedig az egyes növendékek egyéni előrehaladásán túl az egész „tápláló társadalmi rend és az iparból élő egész néposztály” helyzetének javulására döntő jelentőséget tulajdonít.

Arra tehát *Pestalozzi* intézete sem tudott vállalkozni, hogy minden növendékét választott hivatásával összhangban álló gyakorlati készségekkel ruházza fel. Ezt egyébként nyilvánvalóan a szülők jó része sem tartotta volna szükségesnek, hiszen az *Yverdoni* intézet növendékei — kivéve talán a legutolsó éveket — legnagyobb részben magasabb társadalmi rétegekből kerültek ki. Az ipari munka — általában a kézi munka — jövődi hivatásbeli munkájuk szempontjából közvetlenül alig jöhetett számításba. Hogy végzését mégis többen szorgalmazták, — de legalábbis támogatták — az csakis azért volt, mert felismerték nevelő jelentőségét.

Yverdonban az ide tartozó igen változatos tevékenységeket gyűjtő elnevezéssel „gymnastique industrielle”-nek, megközelítő magyar kifejezéssel: hivatási gimnasztikának mondták.⁵³ Magában foglalta mindazoknak a tevékenységeknek a gyakorlását, amelyeket praktikus szempontból hasznosnak ítélték. A legtágabbra vonva a kört, beletartozott az írás, a rajzolás, a fűrésszel, gyaluval való munka, az esztergályozás, mindenféle a háztartásban nyújtott segítség, kerti munka, segédkezés az intézeti nyomdában és könyvkötészetben. A munkaféleségek változatos bősége — úgy tűnik — még bizonyos „szakosodásra” is lehetőséget nyújtott. A szülőket tájékoztató levelek egyikében — például — az áll, hogy a szóban forgó növendék szabadidejében „többnyire asztaloskodik, hajót épít, az osztályok padjait, asztalait, szekrényeit javítja.”⁵⁴

A kézi munka tervszerű oktatásával is többször tettek kísérletet *Yverdonban*. Az 1808. évi állapotokat tükröztető *Beszámolóban* is olvasunk ilyenmiről: „Tanítványainknak . . . alkalmuk van a helybeli tapasztalt mechanikusok vezetésével megismerkedniük a *mechanikával* is. Ezek megnyitják előttük műhelyüket, és órákat adnak nekik. A mechanika tanulásában máris tíz fiú vesz részt ténylegesen.”⁵⁵ Egyébként a kérdésre vonatkozó források adatokban igen szegények. Még a legtöbb tájékoztatót a szülőkkel folytatott levelezésről fennmaradt másolókönyvek nyújtanak, — ezek azonban elenyésző töredékeket nem tekintve kiadatlanok.⁵⁶ E másolókönyvek tanúsága szerint bizonyos, hogy a növendékeknek mindig volt lehetőségük fizikai munkában való részvételre. Órákat vehettek bútorasztalosok, műszerészek, esztergályosok és óráskok műhelyében. Az intézet számadásából az derül ki, hogy — például — az 1810. év első harmadában kilenc növendék járt az eszter-

⁵² Uo.

⁵³ Ebben az összefüggésben emlékeztetnünk kell az „industria” szó korabeli, a mainál tágabb értelmére, ami időnként *PESTALOZZI* szóhasználatában is tükröződik.

⁵⁴ Vál. műv. II. köt. 395. l.

⁵⁵ Vál. műv. II. köt. 406. l.

⁵⁶ A másolókönyvek idevágó közléseiből merít „Leben und Erziehung in Pestalozzis Institut zu Iferten” (Aarau—Leipzig, 1931.) c. disszertációjában *ALFRED ZANDER*. A következőkben forráshivatozás nélkül közölt adatok forrása az ő munkájának 57., ill. 74. lapja.

gályoshoz; a fiúk átlagosan 30—40 óra oktatásban részesültek három hónap alatt.

Érdekes adatokat tartalmaz az egyik növendék, a frankfurti Eduard *Lejeune* szüleiivel folytatott levelezés. Karácsonyra intézeti felügyelőjétől néhány szerszámot kapott ajándékba, mivel szívesen foglalatoskodott mechanikával. Nem sokkal később arról esik szó, hogy heti négy óra rendszeres mechanikai oktatást biztosítottak számára. Sőt, a levelekből úgy látszik, hogy a későbbiek folyamán minden nap eljárt mesteréhez. Beszámolóiból kiderül, hogy ez a munka örömet okozott neki: esztergályozni és forrasztani tanult. Újévi ajándékkul pecsétnyomót és fűrészket küldött szüleinek, azzal a megjegyzéssel, hogy mindkettőt maga készítette. Egy évvel később pedig arról esik említés, hogy gyűrűt csinál édesanyjának. Magának pedig fűrész, kalapácsot és faragókést vesz a vásáron.

Az eddigi ismeretessé vált adatokból is kiderül azonban, hogy a fizikai munka területén az yverdoni intézet mindvégig nem jutott túl a kísérletezésen. Hiba lenne túlságosan merész következtetéseket fűznünk hozzá. Igaz, sem a tárgyi, sem a személyi feltételek nem voltak meg ahhoz, hogy a szó teljes értelmében vett ipari képzést minden növendékre kiterjesszék. Egyébként *Locke* is, *Rousseau* is ajánlotta, a korabeli arisztokrata ifjúság nevelésében nem is volt ismeretlen az ipari jellegű foglalatosság. Az yverdoni intézet kezdeményezése tehát úgy is felfogható, mint ennek a tevékenységnek a beiktatása a polgárság gyermekeinek nevelési tervébe. Még ebből a szempontból is fontos neveléstörténeti tény, hogy *Pestalozzi* pedagógiája magában foglalta a kézimunkát is, mégpedig annak történetileg kialakult, mesterségbeli formájában. Másrészt viszont kétségtelen, hogy lépése többet is jelentett. Miként maga mondta, arra törekedett, hogy intézetében az ipari munkát, az arra való felkészülést, annak tevékeny gyakorlását az általános embernevelés eszközévé tegye.

S miként egész életútján, ipari munka és mezőgazdasági munka Yverdonban is szorosan együttjár. Sőt, természeténél fogva az utóbbit — a kertészkedést — még könnyebb is volt megvalósítani. Ebben a munkában is különböző megoldásokkal próbálkoztak. Volt idő, amikor minden gyermek megkapta a maga ágyását — akárcsak a *Lénárd és Gertrúd* III. kötetében a bonnali iskolában. Máskor pedig azt vezették be, hogy a növendékek meghatározott rendben a kertészhez mentek, és neki segítettek munkájában.

Az yverdoni intézetben meghonosodott fizikai munkák közé tartozott végül az állatok gondozása is. A házirend értelmében a növendékek nyulakat tarthattak, és az udvarok alkalmas helyein ólakat építhettek számukra. Az meg éppen jellemző *Pestalozzira*, hogy a lövészverseny győzteseire — jutalmul — fiatal bárányok gondozását bízták. Az intézet egyik nevelési terve külön is kiemeli az állatok gondozásának pedagógiai jelentőségét, mivel ez újabb alkalmat nyújt az erkölcsi tevékenység gyakorlására.⁵⁷

Nemcsak az állatgondozásra, a fizikai munka minden nemére kiterjeszthetjük ennek érvényét. A munkát *önmagában* — összefüggéseiből kiemelve, céljától függetlenül tekintve — *Pestalozzi* nem tekintette nevelő értékűnek. Yverdonban sem volt a tág értelemben vett „ipari” foglalatosság célja pusztán a növendékek készségeinek fejlesztése, hanem önmagán túl utaló, nevelési célok szolgálatában állott:

⁵⁷ MORF, Heinrich: Zur Biographie Pestalozzis. III. köt. Winterthur, 1888. 196. .

„Az olyan ipari tevékenység — olvassuk a *Beszámolóban* —, amely csak rutin, amely magában álló mechanikai készség, amely csak külsőleges dolgokból indul ki . . . sem az egyént, sem a népet nem emeli fel, és nem teszi nemesebbé.”⁵⁸

Az ilyen teljes nevelő értékű ipari képzés Yverdonban azonban már a növendékek szociális körülményei folytán sem bontakozhatott ki. *Pestalozzi* maga mindenkor tisztában volt ezzel. Az yverdoni intézet virágzásának éveiben is meggyőződéssel hirdette, hogy elveinek tényleges megvalósítására csak akkor kerülhet sor, ha megalapíthatja szegényiskoláját, és ebben kézzelfogható eredmények igazolják majd az ipari képzésnek a szellemi képzéssel vetekedő rangját az emberi személyiség mindenoldalú kifejlesztésében.⁵⁹

Эндре Зиболен :

ПРОМЫШЛЕННАЯ ПЕДАГОГИЯ ПЕСТАЛОЦЦИ

Автор дает оценку нёйхофского периода Песталоцци, затем обрисовывает последствие распространения капиталистической промышленности в Швейцарии. Он доказывает, что в педагогии Песталоцци промышленное воспитание получает место в 1805 году, как часть элементарного и общего воспитания для развертывания творческих способностей человека. Сам труд, оторванной от своей цели, Песталоцци не считал имеющим педагогическую ценность фактором. Руководимые им «промышленные» занятия, в соответствии с социалистическим подходом к педагогии, стояли на службе воспитания.

Endre Zibolen :

PESTALOZZI'S INDUSTRIAL PEDAGOGY

The author begins by evaluating Pestalozzi's Neuhof period, and then surveys the consequences of the spreading of capitalist industry in Switzerland. Industrial education was introduced in Pestalozzi's pedagogy after 1805 as part of the elementary and general training, as a help to develop the creative powers in man. Pestalozzi did not regard work in itself as having a pedagogical value. The "industrial" occupations directed by him — in full compliance with the socialist approach to pedagogy of today — were placed at the service of educational purposes.

⁵⁸ Vál. műv. II. köt. 412. l.

⁵⁹ „Ezeknek az elveknek tényleges megvalósítása természetesen még arra a pilanatra vár, amelyben kedvenc tervem végrehajtása: egy szegényiskola létesítése lehetővé teszi számomra, hogy az alsóbb osztályok gyermekeivel is olyan eredményeket érjek el, amelyek éppoly bizonyosan és ugyanolyan erővel ragadják majd meg a nemes gondolkodásúak szívét, mint amilyen a szellem képzésének elemi eszközei megragadták azt.” (*Beszámoló a szülők és a nagyközönség számára Pestalozzi yverdoni intézetének helyzetéről és nevelési eljárásairól.*) Vál. műv. II. köt. 412—413. l.